

BIJDRAGE

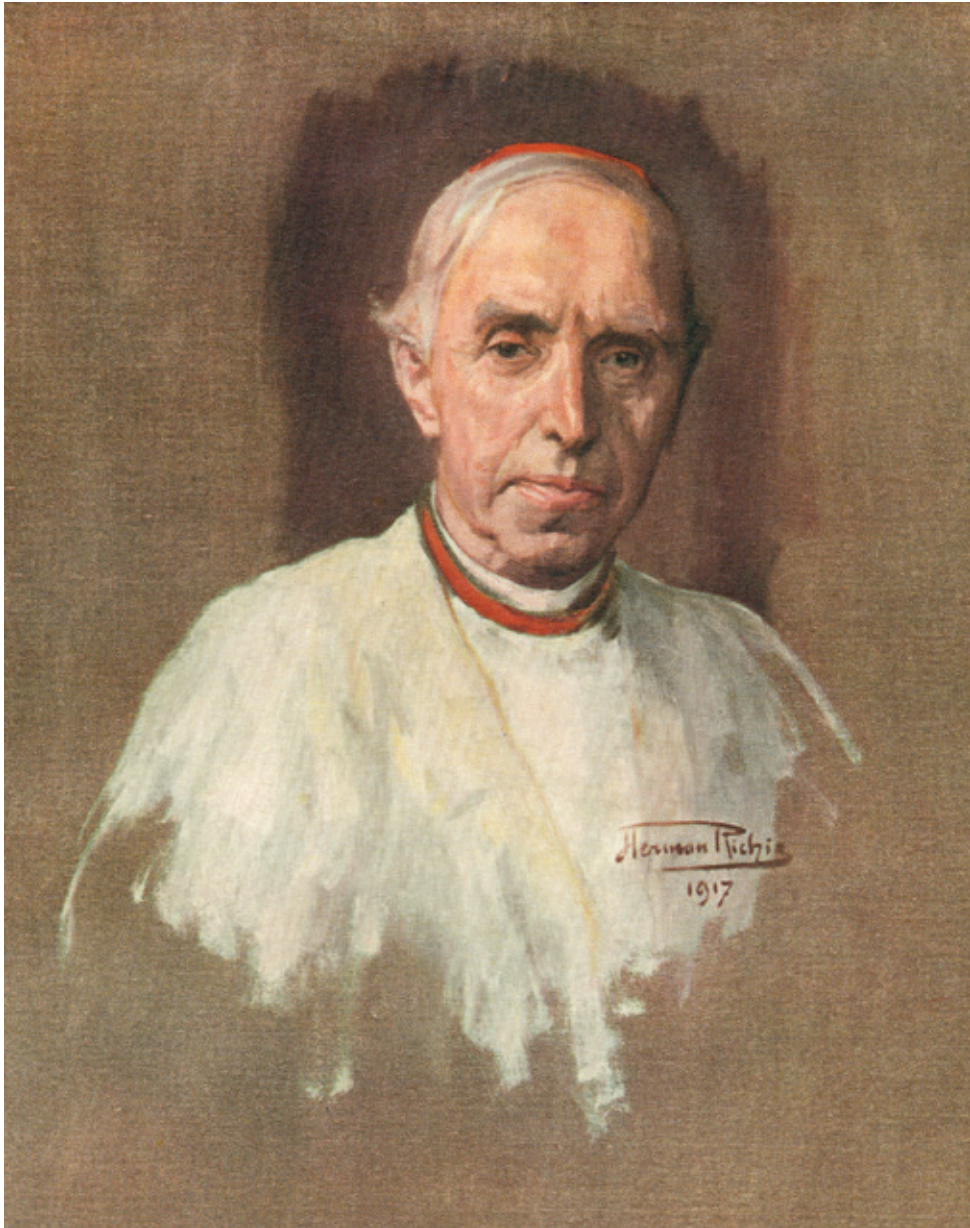
FRANS-JOS VERDOODT

ROMA LOCUTA, CAUSA FINITA?

Op 21 maart 1917 werd door de Duitse bezetter de Bestuurlijke Scheiding van België afgekondigd. Het land werd verdeeld in twee bestuurlijk-administratieve entiteiten, Vlaanderen (hoofdstad Brussel) en Wallonië (hoofdstad Namen). Afgezien van de polarisatie die hierdoor werd opgeroepen onder de Vlaamsgezinden, inzonderheid onder de activisten, trad hierdoor ook een verharding op vanwege de tegenbewegingen. Op 8 april reageerde de Belgische regering vanuit haar standplaats Le Havre met een verstrakking van de bestraffingsmaatregelen die zij reeds in haar Besluitwet van 10 oktober 1916 had aangekondigd tegenover diegenen die hun medewerking verleenden aan de Duitse bezetter. De tweevoudige stroomversnellingen (pro en contra activisme) inzake het politieke lot van Vlaanderen, vergrootten de perimeter van de trillingen die in België werden opgeroepen door de Vlaamse Kwestie. Ook Rome¹ zou voortaan bij herhaling worden geconfronteerd met de politieke en religieuze aspecten en consequenties van die Vlaamse Kwestie.

Nadat de Belgische aartsbisschop Désiré Mercier (1851-1926) op 6 juni een protest tegen de Bestuurlijke Scheiding had overgemaakt aan de Duitse Gouverneur-Generaal in Brussel (Ludwig Von Falkenhausen, 1844-1936), betrok de pauselijke nuntius-gezant in Brussel (Achille Locatelli, 1856-1935) ook de Heilige Stoel bij de problematiek: op 16 juni lichtte de nuntius Rome in over de protesten die in België waren gerezen tegenover de Duitse maatregel. Hij zou de Heilige Stoel daarover blijven informeren. Intussen ventileerden verscheidene gezaghebbende pro- en contrastemmen uit België (politici, rechters, hoge ambtenaren, professoren) hun meningen over de kwestie te-

1 Voor de situering van de notie ‘hoogste kerkelijke instanties in Rome’, zie voetnoot 3.

^ Kardinaal Désiré Mercier door Herman Richir, 1917.
Uit: *Le Cardinal Mercier (1851-1926)*, Bruxelles, 1927. [ADVN, VC 1960]

genover Rome toe. De Heilige Stoel kon niet anders dan daar in toenemende mate aandacht aan besteden. Maar Rome nam vooralsnog geen eigen standpunt in, niet in de laatste plaats omdat, zoals verder uit dit essay zal blijken, de polariserende rol van Mercier in deze kwestie niet onbetwist bleek te zijn. Sommige curieleden hadden begrip voor Merciers felle verzet tegen de bezetter, maar zij keurden daarom zijn scherpe anti-Duitse en anti-activistische uithalen nog niet goed: *“De bezetting van België is beslist een kwaad, maar zijne Eminentie Mercier moet daarom niet het volk aanzetten tot een burgeroorlog”*.²

Rome keek dus niet echt de andere kant op, maar liet zich anderzijds wel leiden door een grote omzichtigheid. En die houding verwachtte men ook van kardinaal Mercier. Al kon men zijn houding wel verklaren en enigszins begrijpen, zijn reacties (én tegenover de Vlaamse Kwestie én tegenover de bezetter) waren in hun ogen volkomen contraproductief.

Vanaf de zomer van 1917 escaleerde de Vlaamsgezinde agitatie, onder meer wegens de publicatie (door de flamingantische Frontleiding) van de ‘Open brief van 11 juli’ aan de Belgische koning. De Vlaamsgezinde agitatie – en vooral de druk op de hoogste kerkelijke autoriteiten om een standpunt in te nemen ten gunste van de geradicaliseerde Vlaamse beweging – zouden tijdens de herfst van 1917 exponentieel toenemen. Ook de druk vanwege de tegenbeweging nam toe. In die omstandigheden werd het voor de Heilige Stoel steeds moeilijker om geen standpunt in te nemen.

HET VLAAMS DILEMMA VAN DE HEILIGE STOEL

Op 13 januari 1918, dus enkele maanden vóór het einde van de Eerste Wereldoorlog, vergaderden in het Vaticaan de topkardinalen van de Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari in een bijzondere vergadering over de Vlaamse kwestie. Alle vergelijkingen lopen ergens mank, maar men kan die samenkomst beschouwen als het kernkabinet van de regering van de Heilige Stoel. De uitnodiging was verzonden op 6 januari en de samenkomst greep plaats op een zondagmorgen in het appartement (la stanza) van de Staatsecretaris van de Heilige Stoel, wat daar dus een zeker besloten karakter én een zeker gewicht aan verleende. De agenda van de samenkomst: *‘Belgio. Questione fiamminga’*.³

2 J. De Volder, *Benoît XV et la Belgique durant la Grande Guerre*, Rome, 1996, p. 271.

3 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 147, 39. De Heilige Stoel is het hoogste bestuurslichaam van de Rooms-Katholieke kerk. De Heilige Stoel wordt als instelling internationaal erkend als rechtspersoon. De paus bezit het oppergezag van de kerk, als de opvolger van Sint Petrus, de eerste apostel die Jezus Christus erkende als de Messias. Hij is de primus inter pares onder de bisschoppen, die de opvolgers werden van de apostelen en verantwoordelijk zijn voor het bestuur van een bepaald territoriaal onderdeel van de kerk. Voor zijn bestuur van de gehele kerk wordt de paus bijgestaan door zijn kardinaal-staatssecretaris en door de Curie van kardinalen, die na de paus de hoogste waardigheid bekleden in de kerk en de paus verkiezen. Het Vaticaan is een ter-

De hamvraag waarvoor men een antwoord zocht, luidde als volgt: hoort het dat de Heilige Stoel rechtstreeks tussenbeide komt in de toestand die in België is ontstaan nadat de bezettende overheid op het einde van 1917 de Administratieve Scheiding ('*la divisione amministrativa*') van België heeft afgekondigd? De meningen van de kardinalen waren verdeeld, zij kozen uiteindelijk voor een pragmatisch standpunt, in overeenstemming met wat paus Benedictus XV (1854-1922) zelf reeds had gesuggereerd. Afwachten werd het devies, want elk antwoord zou verkeerd vallen, bij de katholieke Vlamingen, bij de bezetter, bij de Vlaamsgezinden, bij de Belgische patriotten, bij de Belgische regering, bij het Verzet. Bij alle betrokkenen dus.⁴

Deelnemer Raffaele Merry Del Val (1865-1930), de staatssecretaris van de vorige paus (Pius X, 1835-1914) en dus vertrouwd met de politiek in België, vatte nog tijdens de bespreking het dilemma samen waarvoor de Heilige Stoel zich zag geplaatst: "*Het ogenblik is thans zeer delicaat. Wij moeten stap voor stap gaan. De Belgische regering en Kard. Mercier betalen thans hun verdiende loon voor de politiek van het verleden. De Regering heeft zich niet bekommerd om de Vlamingen en Kard. Mercier heeft hen steeds vijandig behandeld. (...) De Duitse regering heeft natuurlijk het principe van het divide et impera gevolgd.*"⁵

Pietro Gasparri (1852-1934), de staatssecretaris van de regerende paus Benedictus XV en voorzitter van de vergadering, informeerde enkele dagen later de apostolische nuntius in Brussel, Achille Locatelli. In zijn brief aan Locatelli vatte Gasparri de geest van de vergadering van 13 januari samen: de Heilige Stoel komt thans niet tussenbeide in de Belgische kwestie, maar na de oorlog, wanneer de Belgische regering tegemoet zal moeten komen aan de rechtmatige eisen der Vlamingen, dan zal de Heilige Stoel toch een standpunt moeten innemen.⁶

HET STRUIKELBLOK GENAAMD DÉSIRÉ MERCIER

In de strenge woorden van Raffaele Merry del Val leest men tegelijk de duidelijke onmacht die in Rome heerste m.b.t. tot de historische ontwikkelingen in het katholieke België. De Duitse *Flamenpolitik*, stelde Merry del Val, heeft het de Heilige Stoel onmogelijk gemaakt om richting te geven aan de Belgische katholieken. Door die politiek openlijk te veroordelen, zou men thans én het katholieke flamingantisme én de Duitse bezetter tegen zich in het harnas jagen. Het voldongen feit aanvaarden zou anderzijds de afkeuring oproepen van de Belgische regering én de querulante houding van kardinaal Mercier laten overslaan naar een patriottisch-revolutionaire protestbeweging, uitgerekend met de kardinaal als symboolfiguur.

ritoriaal-staatkundig begrip: een staat, opgericht in 1929 (Verdrag van Lateranen). Internationaal-rechterlijk wordt het Vaticaan, waarvan de paus de soevereine vorst is, vertegenwoordigd door de Heilige Stoel. In de figuur van de paus vallen de staat en de kerk feitelijk samen.

4 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 147, 41.

5 Ibid.

6 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 147, 43.

De verhouding tussen de Belgische aartsbisschop Désiré Mercier en de Heilige Stoel waren nooit helemaal hartelijk geweest. Toen de Belgische bisschoppen in 1906 ervoor kozen om Mercier als opvolger te laten benoemen voor de overleden aartsbisschop Pierre-Lambert Goossens (1852-1906), had Paus Pius X zich er enigszins over verwonderd dat de Belgische bisschoppen, met uitzondering van de bisschop van Gent (Antoine Stillemans, 1832-1916), voorstander waren van Merciers kandidatuur.⁷ Tijdens de Eerste Wereldoorlog liepen de spanningen tussen de combattief-patriottische aartsbisschop en de neutrale Heilige Stoel systematisch naar een hoogtepunt. Ook na de oorlog zou de verstandhouding nog maandenlang getroebleerd blijven. In januari 1919 zou Pietro Gasparri aan de nuntius in Brussel schrijven dat Mercier in elke stad in België een standbeeld verdiende voor zijn moedige houding tegenover de bezetter, maar dat de kardinaal anderzijds niet mocht vergeten dat de Heilige Stoel hem 'een wreed lot had bespaard' door hem uit de handen van die bezetter te houden. Sinds de publicatie van zijn (door de andere Belgische bisschoppen niet onderschreven) patriottische kerstbrief *Over vaderlandsliefde en standvastige lijdzaamheid* in december 1914, had de aartsbisschop geleefd onder de bedreiging van wegvoering door de bezetter. De Heilige Stoel had toen de facto zijn vrijheid gegarandeerd. In de ogen van de Heilige Stoel waren de beweringen van Mercier over de Duitsers overigens niet altijd correct. En door zijn politieke houding verstoorde de aartsbisschop, aldus de Heilige Stoel, het proces van de internationale onderhandelingen die tijdens de zomer van 1917 werden gevoerd omtrent het lot van België na de oorlog.⁸

De bijzondere samenkomst van 13 januari 1918 in Rome was niet het eerste topoverleg geweest omtrent de Vlaamse Kwestie en in het bijzonder de eraan gerelateerde houding van kardinaal Mercier. Vijf maanden eerder, nl. op 12 augustus 1917, hadden diezelfde kardinalen reeds vergaderd over de houding van de Belgische aartsbisschop en geconcludeerd dat hij zijn anti-Vlaamse gevoelens beter onder controle moest houden.⁹ Tussen beide samenkomsten in raakte de Heilige Stoel er meer en meer van overtuigd dat de spanning in Vlaanderen systematisch toenam en dat de Vlaamse Kwestie een 'kwestie was die het volk van een katholiek land in opwinding bracht'.¹⁰ De onrust en de agitatie waren inderdaad exponentieel toegenomen sinds de zomer

7 Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Bruxelles, Tit. VII, Sez. 1a, Rubr. 1a, 15904. Rome achtte de kandidatuur van Mercier als aartsbisschop "zeer valabel", maar had twijfels over zijn "administratieve kwaliteiten". Het is niet meteen duidelijk in hoever de houding van bisschop Stillemans eveneens daardoor werd bepaald.

8 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 151, 57-58. Wie met wie onderhandelde, is niet meteen duidelijk, maar de staatssecretaris vermeldt in zijn waarschuwing aan Mercier (16 augustus 1917) dat "belangrijke onderhandelingen over België aan de gang zijn" en dat Mercier dat proces "riskeert te verstoren bij verder gaand politiek gedrag". Over de eventuele rol van koning Albert I in de pogingen tot vredesonderhandelingen, zie ook <http://www.forumeerste-wereldoorlog.nl/viewtopic.php>.

9 Archivio Segreto Vaticano, AA.EE.SS, Congregazioni particolari, t. 171; J. De Volder, *Benoît XV et la Belgique [...]*, pp. 271-275.

10 J. De Volder, *Benoît XV et la Belgique [...]*, pp. 271-275.

van 1917. De nuntius Locatelli had daarover gerapporteerd: in Brussel zouden 3000 activisten hebben deelgenomen aan een betoging en bij een bezoek aan Antwerpen was Mercier, die eerder had verklaard dat meewerken aan het activisme een doodzonde was, uitgejouwd door een groep aanwezigen. Die publieke manifestaties mogen dan minder omvangrijk en bepalend zijn geweest dan ze lijken, in de perceptie van Rome waren zij duidelijke tekenen aan de wand. Overigens is het waarschijnlijk dat de Heilige Stoel beperkte geruchten¹¹ had opgevangen over de evolutie binnen de Raad van Vlaanderen. Op 22 december 1917 was daar, in een zeer onrustige sfeer, de zogenaamde Borms-motie aangenomen, waarbij de Raad de politieke zelfstandigheid van Vlaanderen uitriep. Meer dan geruchten waren het vooralsnog niet, pas na 5 januari 1918 gingen de activisten publiekelijk door met hun plannen.

EEN RUIM GEÏNFORMEERDE HEILIGE STOEL

Toen de topkardinalen op 13 januari 1918 vergaderden, dienden zij niet over één nacht ijs te gaan. Wat zij uiteindelijk ook niet deden. De informatie waarover zij beschikten moet worden opgedeeld in twee clusters. Enerzijds was er sinds hun vorige bijzondere samenkomst over de Vlaamse Kwestie op 12 augustus 1917 een ononderbroken stroom van informatie naar Rome gevloeid, zowel van flaminganten als van antiflaminganten, zowel van geestelijken als van leken, zowel van individuele personen als van organisaties. Soms werden de petitie's ondertekend door tientallen personen, vooral langs flamingantische zijde. Anderzijds was de agenda van de samenkomst aangevuld met diverse nota's en brieven vanwege hooggeplaatste betrokkenen bij de Vlaamse kwestie: Achille Locatelli, de apostolische nuntius in Brussel; Otto von Mühlberg (1847-1934), de (in Lugano verblijvende) Pruisisch-Duitse gezant bij de Heilige Stoel; Oscar von der Lancken (1843-1934), het hoofd van de politieke afdeling van het bezettingsbestuur in België; de bisschoppen van Namen en Luik-Limburg, Thomas Heylen (1856-1941) en Martin-Hubert Rutten (1841-1927). De andere Belgische bisschoppen leken niet bereikbaar wegens de oorlogsomstandigheden en om Merciers mening werd nadrukkelijk niet meer gevraagd. De aartsbisschop had die mening overigens zelf reeds eerder gegeven, via een document dat bij de agenda van de vergadering was gevoegd.

Daarnaast beschikten de kardinalen tijdens hun samenkomst van 13 januari over twee documenten die op bijzondere wijze in het oog springen, nl. een verzoekschrift vanwege de Vlaamse activisten én een verzoekschrift vanwege de Frontbeweging.

< Spotprent door Jozef Speybrouck over de onderdrukking van Vlaamse priesters door kardinaal Mercier. [Letterenhuis, Antwerpen]

——— 11 De nuntius in Brussel had daar alleszins nog niet over gerapporteerd, toen de kardinalen op 6 januari 1918 de agenda van hun samenkomst (van 13 januari) samenstelden. Het zal toen eventueel niet meer zijn geweest dan een gerucht dat aansloot bij de commotie in België omtrent de Administratieve Scheiding van België.

Het activistisch pleidooi ten voordele van de Bestuurlijke Scheiding in België werd ondertekend door 94 bekende en minder bekende activisten: priesters, leraren, professoren, kunstenaars en politici. De ondertekenaars traden op als individuen en vermeldden meestal ook de organisaties en instellingen waar zij bij betrokken waren en dus verantwoordelijkheid droegen: de activistische ministeries, de vernederlandse universiteit in Gent, de sociaal-culturele en economische instellingen die bestuurd werden door de activisten enz. De activistische petitie zou een heel bijzondere weg afleggen: zij werd op 4 oktober 1917 aangeboden bij de apostolische nuntius in Brussel, maar die weigerde om haar te aanvaarden. Waarna de activisten de Duitse gouverneur-generaal in België inschakelden en hun document vervolgens, via een eigen bode, bezorgden aan Eugenio Pacelli (1876-1958), de apostolische nuntius in München en latere paus Pius XII. Op 9 oktober 1917 belandde de petitie uiteindelijk bij de Heilige Stoel, via Otto von Mühlberg, de Pruisisch-Duitse gezant bij de Heilige Stoel.

De Antwerpse letterkundige en activist Lodewijk Verhees (1857-1935) fungeerde van meet af als de motor van dit activistisch initiatief. Na de weigering bij de apostolische nuntius in Brussel, reisde Verhees met het document naar München, waar Pacelli de boodschap niet durfde weigeren, omdat hij vermoedde dat Verhees goede contacten onderhield met de Duitsers. De activisten waren overigens niet aan hun proefstuk toe: sinds 15 september 1917 was er eveneens een 'protestbrief' (tegen de Belgische structuren) onderweg naar Benedictus XV, terwijl het pleidooi van 4 oktober intussen in meer dan één versie circuleerde, telkens ondertekend door vele tientallen Vlaamse intellectuelen: professoren, leerkrachten, ambtenaren, sociale werkers enz.¹² De miskennis van de rechten van de meerderheid van de Belgen, de katholieke Vlamingen, is stuitend aldus de boodschappers in al hun genoemde documenten, en die miskennis zal helaas alleen kunnen worden weggewerkt door de administratieve hervorming van België, 'hoezeer dat ook op ons geweten drukt'.¹³

De pleidooien van de activisten bestemd voor de nuntius en voor de Heilige Stoel drukten bovendien steevast de ontgoocheling uit omtrent de Vlaams-vijandige houding van hun aartsbisschop Désiré Mercier. De vele tientallen ondertekenaars van die activistische pleidooien vertegenwoordigden quasi alle lagen van de katholieke bevolking in Vlaanderen. Door die ondertekenaars telkens te situeren als katholieke inwoners van de regio Antwerpen-Brussel-Leuven kon op nadrukkelijke wijze de stelling worden onderbouwd dat de inwoners van de andere bisdommen in België er (inzake de remediëring van de Vlaamse Kwestie) beter aan toe waren dan zichzelf. Hét probleem lag dus bij hún bisschop, bij Désiré Mercier. En dus niet bij de bisschoppen in het algemeen.

— 12 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS. Pos. 280, Fasc. 11/209, Fasc. 104, Fasc. 107/205, Fasc. 146, Fasc. 147, Fasc. 160/319.

13 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 147.

Onder die bisschoppen was vooral Martin-Hubert Rutten, diocesaan bisschop van Luik-Limburg, gevoelig voor de Vlaamse problematiek, in de eerste plaats wat de vernederlandsing van het onderwijs betrof. Dat leidde overigens tot een scherpe tegenstelling tussen de aartsbisschop en de bisschop van Luik-Limburg: Mercier achtte Rutten mede verantwoordelijk voor de politieke verdeeldheid onder de katholieken in België; Rutten van zijn kant oordeelde dat Merciers principiële afwijzing van de vernederlandsing van het onderwijs zou leiden tot de (door de katholieken als desastreus ervaren) splitsing van het land. Ook inzake de houding tegenover hun eigen diocesane clerus liepen de spanningen op tussen beide prelaten. Mercier vond dat Rutten te veel flamingantische invloed uitoefende op zijn priesters; Rutten van zijn kant achtte het onoorbaar dat Mercier een 'anti-activistische eed' eiste van zijn wijdelingen-priesters.

Omtrent die disciplinaire maatregel vanwege Mercier, heersten er ook binnen de Heilige Stoel gemengde gevoelens: zijn houding strookte niet met de principiële vrijheid van keuze, oordeelden sommige kardinalen en hij handelde hier de facto tegen de Belgische grondwet in.¹⁴

DE FRONTLEIDING RICHT ZICH TOT DE PAUS

Het specifieke verzoekschrift van de frontbeweging, voorbereid door Cyriel Verschaeve (1874-1949), is gedateerd op 5 oktober 1917 – "*Front belge le 5 octobre 1917*" – en bij wijze van brief gericht aan Benedictus XV.¹⁵ Het werd in het Frans (en in vlot leesbaar handschrift) geredigeerd. Het werd ondertekend door 10 Vlaamse frontsoldaten/officieren, onder wie Frans Daels (1882-1974), Adiel Debeuckelaere (1888-1979), Filip De Pillecyn (1891-1962), Joris Lannoo (1891-1971) en Joris Van Severen (1894-1940) vandaag gelden als de meest spraakmakende persoonlijkheden.

Zonder dat dit perse een negatieve connotatie hoefde te zijn, beschouwde de Heilige Stoel de brieven en pleidooien van de activisten als demarches vanwege de 'Vlaamse flaminganten'. Het pleidooi van de Frontbeweging werd daarentegen gewaardeerd als de "*nota vanwege de Vlaamse frontsoldaten aan Benedictus XV*".¹⁶ Tussen beide appreciaties bestaat er dus enige nuance: de Vlaamse soldaten behoorden tot het Belgisch (front)leger en bezaten van daaruit een neutraliteit en een bijzondere legitimiteit.

Net zoals het activistische pleidooi van 4 oktober 1917, belandde de frontbrief van 5 oktober langs indirecte weg bij de Heilige Stoel. De laatstgenoemde demarche was weliswaar minder ingewikkeld, maar wel des te cryptischer: een Vlaamse frontaalmoezenier¹⁷ reisde ermee naar Rome, waar hij de boodschap op het secretariaat van Pietro

14 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 147.

15 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 147.

16 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 147.

17 In zijn Verschaeve-biografie vermeldt Romain Vanlandschoot dat het om aalmoezenier Odilon Hanssens ging (R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve. Biografie*, Tielt-Gent, 1998, pp. 195-

Gasparri kon laten belanden. De boodschapper kon daarbij rekenen op de Romeinse 'omgeving' van de Nederlandse curiekardinaal en kerkjurist Willem van Rossum (1854-1932). Van Rossum, die omstreeks die tijd eveneens zijn instemming zou betuigen met de hierboven beschreven nota van 4 oktober vanwege de activisten, besprak het document van de Frontbeweging daarenboven in positieve termen met de staatssecretaris.

De Maastrichtenaar Willem van Rossum was duidelijk een gezaghebbend curie-lid: hij was president van de pauselijke Bijbelcommissie en van de (toentertijd bijzonder belangrijke) Romeinse Congregatie voor de Evangelisatie van de Volkeren (de Propaganda Fide). Van Rossum was overigens een vertrouwenspersoon voor staatssecretaris Pietro Gasparri, telkens die de redactie aanvatte van de politieke instructies waarmee een nieuw benoemde apostolische nuntius in Brussel nadrukkelijk rekening moest houden tijdens zijn beleid.

De Nederlandse kardinaal stelde zich empathisch op tegenover de Vlaamse Kwestie, daarbij wellicht mede beïnvloed door zijn ondergeschikte, de Vlaamse pater Jacques Vosté (1883-1949). De dominicaan Vosté was een vroegere lagere schoolleerling uit de seminarietijd van Cyriel Verschaeve. Hij was bijbelgeleerde en hoogleraar in Rome en lid van Van Rossums Bijbelcommissie, waarvan hij later een der spilfiguren zou worden.

Dat de Vlaamse gezant-aalmoezenier een (mogelijk persoonlijk) gesprek kon voeren met Pietro Gasparri is niet onbelangrijk voor de beeldvorming in Rome. De preambule bij de besprekingen van 13 januari verwijst er immers naar en stelt dat de Vlaamse boodschapper hem "*interessanti ragguagli*", interessante inlichtingen over de toestand aan het Belgisch front had bezorgd: "*75% van de gewone soldaten*", aldus de Vlaamse aalmoezenier-boodschapper, "*zijn Vlamingen, de officieren zijn allen Walen; de Vlamingen kennen geen Frans maar zij worden wel in die taal onderwezen, zelfs wat de catechismus betreft*".¹⁸

Rondom dit Romeinse gesprek is in Vlaanderen een zekere mythologie gegroeid. Dat gebeurde tijdens het interbellum, via de verhalen over de Frontbeweging door geneesheer-politicus Hilaire Gravez (1889-1974) en via de Verschaeve-biografie van de letterkundige Dirk Vansina (1894-1967). Beiden waren actief geweest in de Frontbeweging. Hun versies zijn anderzijds wel enigszins verschillend van elkaar: in Gravez' versie was het Gasparri die weende bij het aanhoren van zoveel leed onder de Vlaamse frontsoldaten, in Vansina's versie is het Benedictus XV die "*tot tranen toe bewogen*" was. Overigens blijkt vooralsnog niet uit de archieven dat de aalmoezenier eveneens een gesprek had gevoerd met de paus, laat staan een gesprek dat twee uur duurde en, buiten alle agenda's om, ter plaatse werd bedacht en ingericht door paus Benedictus zelf.¹⁹

196). Hanssens (1880-1932) fungeerde overigens tijdens de Eerste Wereldoorlog én tijdens het interbellum herhaaldelijk als chauffeur voor Verschaeve en behoorde, evenals zijn vriend en aalmoezenier August Nobels, tot de gesprekspartners van de invloedrijke mevrouw Belpaire.

18 Belgica in Vaticaanse Archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 146.

19 H. Gravez, De Vlaamsche Frontbeweging, in: *Tijdingen van de Raad van Vlaanderen*, jg. 1, juli

^ Cyriel Verschaeve met pater Vosté in Rome, s.d. [ADV.N, VFAL 1692]

GEEN DUITSE 'PATRONAGE' GEWENST

De brief van de Frontbeweging richtte zich meteen op twee punten die bij paus Benedictus zeer gevoelig lagen, nl. de vredesboodschap die de Heilige Stoel in augustus 1917 had verspreid én de oproep aan de mogendheden om tijdens hun geplande vredesonderhandelingen te waken over de soevereiniteit van België. *"Die zelfstandigheid is onze innigste wens"*, stelden de auteurs van het document van 5 oktober 1917, *"en door uw vredesvoorstellen heeft u het gevaar afgewenteld dat wij als kleine natie door onze grote buurlanden zouden worden beroofd van onze ziel en onze eigenheid"*.

Langs die uitvoerige aanzet, die tegelijk een *captatio benevolentiae* was, naderden de brieveschrijvers het politieke punt dat zij blijkbaar wilden maken: zij vroegen om *"een hervormd België, waarin het Vlaamse volk zich eindelijk volledig kan ontwikkelen"*. *"Het gerucht loopt echter"*, stelden zij, *"dat de Duitsers dat punt willen doordrukken tijdens de aanstaande vredesonderhandelingen; maar die Duitse steun - 'patronage' genoemd - wensen wij niet, want dat maakt de hervorming verdacht en het is niet dáárvoor dat de soldaten hun bloed hebben vergoten; wij wensen de Administratieve Hervorming van België en smeken dat U ons daarbij begeleidt bij de komende vredesonderhandelingen."*

1933, pp. 73 e.v.; D. Vansina, *Verschaeve getuigt*, Brugge, s.d. [1955], pp. 327 e.v.

Ten slotte drukten de IJzersoldaten in diplomatische termen hun ontgoocheling uit over de houding van de Belgische regering en van aartsbisschop Mercier: “*wij betreuren het dat wij noch op de aartsbisschop noch op onze oversten kunnen rekenen om onze rechten te verdedigen; wij kunnen daarom niet anders meer doen dan ons richten tot U, als de stadhouder van Christus*”.

Dit laatste deel van de brief, over Mercier en de regering, kwam niet voor in de ontwerp tekst van Cyriel Verschaeve. Samen met de representatieve ondertekening van het document, kan dit betekenen dat de brief/nota werd opgevat als een breed gedragen ‘*supplica diretta al Santo Padre*’, een rechtstreekse smeekbede aan de paus, niet vanwege een onbekende priester in Vlaanderen, maar vanwege zij die als soldaten het nauwst (en het meest dramatisch) waren betrokken bij de oorlog en de heersende malaise in Europa en in België.

De smeekbede van de Frontbeweging verhulde het sombere inzicht dat zijzelf, net als de gehele Vlaamse beweging, moesten vrezen voor een non-resultaat zodra de oorlog voorbij zou zijn, ondanks hun bittere soldatenoffer en hun (ondanks de miskennis volgehouden) loyaliteit tegenover België. Mogelijk vreesden zij dat het beslissende momentum voor Vlaanderen onherroepelijk voorbij zou zijn.

Maar de smeekbede was tegelijk een wérkelijke poging, ditmaal vanwege een onverdachte pleitbezorger, om de hervorming van België over de *Flamenpolitik* – en de negatieve perceptie daarvan – heen te tillen en die hervormingseis te laten belanden op het psychologische platform waar de Heilige Stoel zich net zo sterk had geëngageerd, nl. de vredesonderhandelingen onder de oorlogvoerende partijen.

Misschien vormde de smeekbede uiteindelijk ook de rode loper voor de twee ‘open frontbrieven’ die relatief kort nadien zouden volgen: de *Brief aan de Verbondenen* (einde oktober 1917) en het programmatorisch traktaat *Vlaanderens dageraad aan den IJzer* (begin november 1917). Hendrik Borginon (1890-1985) en Filip De Pillecyn waren de auteurs van dat laatste traktaat. De Pillecyn was voordien overigens een der ondertekenaars geweest van het verzoek aan Benedictus XV.

MERCIER UND KEIN ENDE

Bij dat alles stelt zich uiteindelijk ook de vraag hoever het chronologisch parallelisme reikte van de activistische en de frontistische pleidooien van 4 oktober (activisten) en 5 oktober 1917 (Frontleiding), beide gericht aan de allerhoogste gezagdrager binnen de Katholieke Kerk. In hoeverre waren beide partijen, de activistische en de frontistische briefschrijvers, op de hoogte van elkaars demarches én van het luisterend oor dat Rome hen eventueel zou voorbehouden?

Kapelaan Cyriel Verschaeve inspireerde begin januari-februari 1918 nog een tweede demarche naar Rome, met het doel de Heilige Stoel verder te informeren, aansluitend

bij de hierboven besproken nota van 5 oktober 1917. Die zending werd uitgevoerd door de novice-domenicaan en brancardier Carlos Van Sante (1896-1947), die drie maanden later een van de 'sublieme overlopers' zou worden.²⁰ De demarche zou, aldus oud-fronter Dirk Vansina, via Vosté en Van Rossum, opnieuw hebben geleid tot een ontmoeting met Gasparri en zelfs met Benedictus XV.

Dat Van Sante de ontmoetingen van zijn voorganger, aalmoezenier-gezant Odilon Hanssens, zou hebben overgedaan, werd enkele jaren geleden reeds betwijfeld door Verschaeve-biograaf Romain Vanlandschoot.²¹ Die schroom was duidelijk terecht: die audiënties hebben zeer waarschijnlijk nooit plaatsgevonden. Van Sante kwam in Rome overigens aan op 15 januari 1918, twee dagen na het beslissende topperleg van de kardinalen over de Vlaamse Kwestie. En er zijn ons geen documenten bekend waarmee Van Sante zijn opdracht in Rome zou hebben gestaafd.

En toen diezelfde kardinalen zich op 20 juni 1920 en op 13 januari 1921 alweer moesten beraden over de Vlaamse kwestie, stonden helemaal geen activistische/anti-activistische noch frontistische documenten meer op de agenda. Wel opnieuw de kwestie-Mercier. Want wat men ook ondernam bij de Heilige Stoel, men kreeg het inopportuun geachte anti-flamingantisme van de kardinaal maar niet onder controle.

ROMA LOCUTA, CAUSA FINITA ?

Vonden de topkardinalen in Rome tijdens hun bijzondere vergadering van 12 augustus 1917 over de Vlaamse Kwestie geen oplossing om de houding van kardinaal bij te sturen, tijdens hun (alweer bijzondere) samenkomst van 13 januari 1918 zouden zij daar al evenmin in slagen. De demarches die tussen beide samenkomsten in waren ondernomen vanuit de Vlaamse beweging, verhoogden de druk die op hen werd uitgeoefend om een oplossing te vinden, zowel voor de Vlaamse Kwestie in het algemeen als voor de zaak-Mercier in het bijzonder. Die oplossing werd nochtans dringend noodzakelijk geacht: België was tenslotte een uitgesproken katholiek land en daar voelde Rome zich verantwoordelijk voor. Behalve bisschop Rutten, had ook bisschop Thomas Heylen Rome reeds eerder op die verantwoordelijkheid gewezen en geoordeeld dat ook en vooral het Belgisch episcopaat daarbij een belangrijke taak op zich moest nemen: "*als het Episcopaat de Kerk in België wil redden, dan zal het na de oorlog moeten beslissen in het voordeel van de Vlamingen*".²²

De positieve instelling van Rome ten opzichte van de Vlaamse beweging verdween niet meteen na de oorlog. In november 1919 liet paus Benedictus XV zich zelfs op het

²⁰ Met de 'sublieme overlopers' worden de frontsoldaten bedoeld die in de lente van 1918 naar de Duitse linies overliepen. Zie J. Monballyu, *Deserteurs voor de Vlaamse zaak. Over de Vlaamsgezinde militairen die naar de vijand overliepen*, Brugge, 2012.

²¹ R. Vanlandschoot, *Kapelaan Verschaeve [...]*, pp. 198-199.

²² Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 147.

ijs leiden door een gratieverzoek te ondersteunen ten voordele van de terdoodveroordeelde activist August Borms (1878-1946). Het verzoek ging uit van de radicale Gentse activist Alfons Jonckx (1872-1953), die in Duitsland verbleef en Rome benaderde via de Münchense nuntius Eugenio Pacelli. Die demarche leidde net niet tot een diplomatieke opstoot. Maar onder druk van de Belgische regering en de Belgische koning, slaagde nuntius Sebastiano Nicotra (1855-1929)²³, erin om het gratieverzoek te laten neutraliseren. Er volgde wel nog een interpellatie in het Belgisch parlement, maar het incident werd gesloten zonder dat het merkbare imagoschade had veroorzaakt voor de Heilige Stoel.

Staatssecretaris Pietro Gasparri had Nicotra en de Belgische regering er blijkbaar kunnen van overtuigen dat de paus uitsluitend had gehandeld uit 'vaderlijke liefdadigheid', dat de Belgische regering niet verplicht was om gevolg te geven aan het gratieverzoek en dat het ten slotte nooit de bedoeling was geweest om de aspiraties van welke groep ook te steunen noch om de eenheid van België op de proef te stellen.²⁴ Het gratieverzoek werd afgevoerd en omdat de zaak snel moest worden afgehandeld, werd beroep gedaan op het Belgisch episcopaat. Mercier, die er niet kon worden van verdacht enige sympathie te koesteren voor het radicale noch gematigde flamingantisme, gelastte zich met de demarche bij de Belgische regering.

Binnen het episcopaat was er overigens geen eensgezindheid omtrent de houding die de bisschoppen moesten aannemen tegenover de Vlaamse Kwestie, inzonderheid m.b.t. de problematiek van de vernederlandsing van het hoger onderwijs. De spanningen tussen Mercier en Rutten leefden er verder en specifiek in dit dossier oordeelde nuntius Nicotra dat Rutten het gelijk aan zijn kant had.²⁵ De inmiddels ernstig ziek geworden bisschop van Luik-Limburg bleef intussen in Rome aandacht vragen voor de culturele aspecten van de Vlaamse Kwestie. Dat gebeurde soms met emotionele argumenten. Op 20 februari schreef Rutten in een nota aan Pietro Gasparri dat hij de dood in de ogen keek, maar dat hij gelukkig zou sterven indien hij zou weten dat de Vlaamse Kwestie "een wijze en billijke oplossing zou vinden".²⁶

Zover stonden de zaken toen de kardinalen van de Sacra Congregazione degli Affari Straordinari op 30 april 1920 alweer vergaderden over de Vlaamse Kwestie. Want, zo stelden zij vast, de oplossing van die kwestie is dode letter gebleven: '*non fa in pratica*', in de praktijk gebeurt er niets. Bij staatssecretaris Pietro Gasparri heerste daarom ook een zeker *déjà vu*-gevoel. Hij verhaalde dat hij enkele dagen voordien een gesprek had gevoerd met een delegatie van de Belgische pers en dat hij daarbij steeds weer 'datzelfde refrein' over de kwestie had herhaald: dat een tussenkomst vanuit Rome een delicate zaak is, dat de regering zekere toegevingen zou moeten doen aan een aantal

23 S. Nicotra had in 1918 Achille Locatelli opgevolgd als nuntius in Brussel.

24 Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 166, Fasc. 171.

25 Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 174.

26 Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS, Pos. 280, Fasc. 171, nr. 339.

eisen van de Vlamingen en dat het probleem beter vandaag dan morgen wordt opgelost. Want, stelde Gasparri, als dat laatste niet gebeurt, dan zullen de Vlamingen dat zelf doen. Bij dat laatste verwees hij impliciet naar het activisme: sommige Vlamingen, oordeelde hij, waren eropuit om "alles binnen te rijven wat zij konden, in afwachting dat zij zich konden meester maken van alles wat zij wensten, zij gingen steeds verder en wilden steeds méér". Maar Gasparri zag ook een belangrijk lichtpunt: omdat de Vlamingen steeds een zeer onderdanig volk zijn geweest, zou een woord vanwege de paus hen ongetwijfeld tot kalmte aanmanen. Zo denken de Belgische koning en de regering er over, signaleerde de staatssecretaris, en ook kardinaal Désiré Mercier.²⁷

Die verwijzing naar de Belgische aartsbisschop vormt hier het cruciale gegeven. Tijdens zijn recentste bezoek aan Rome, in december 1920, had Mercier een wending kunnen afdwingen in de houding van de Heilige Stoel inzake de Vlaamse beweging. In zijn gesprek met de paus had de aartsbisschop blijkbaar overtuigend kunnen aantonen dat het mogelijk – en vooral noodzakelijk – was om de empathische houding tegenover de Vlaamse beweging op te geven: Rome moest een einde stellen aan de 'noodlottige' aanspraken van de flaminganten. Zowel het politieke belang als het godsdienstige belang van België vereisten dat. Inzake het politieke aspect moest men weliswaar een publiek optreden vermijden, maar de visie van de Heilige Stoel kon worden overgemaakt via persoonlijke gesprekken met de burgerlijke overheden (d.w.z. de koning en de regering). Op godsdienstig vlak had Rome volgens Gasparri het recht om formeel op te treden tegenover de flamingantische priesters. Kardinaal Mercier, die de kentering had bewerkstelligd, redigeerde tijdens de eerste weken van 1921 een ontwerp van de nota die nodig zou zijn om zich, via het Belgisch episcopaat, te kunnen richten tot de Vlaamse clerus. De clerus zou daarin worden aangemaand om "méér met hun pastorale taken bezig te zijn en minder met de flamingantische politiek". Ook aan de geestelijke orden zou die aanmaning worden overgemaakt. De Heilige Stoel nam die nota grotendeels ongewijzigd over.²⁸

Tijdens hun vergadering van 13 januari 1921 opteerden de Romeinse kardinalen er aanvankelijk voor om in hun nota te vermelden dat de clerus het recht behield op een eigen politieke overtuiging. Maar uiteindelijk schraptten zij die passus. Men wilde namelijk vermijden dat de clerus dit al te gemakkelijk zou invoeren als een vrijbrief voor zijn politiek engagement. Om noch een verbod noch een toelating te moeten afkondigen, beslisten zij dit probleem te formuleren *con altre parole mitigandone portata*, in verzachtende woorden.²⁹ De kardinalen zullen zich uiteraard hebben gerealiseerd dat zij bij vroegere bijzondere samenkomsten omtrent de Vlaamse Kwestie hadden onderstreept dat een geestelijke in België zijn eigen politieke mening mocht hebben.

27 Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 171, nr. 339.

28 R. Boudens, Het Vaticaan en de Vlaamse beweging in de jaren 1919-1921, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 50, 1991, nr. 2, pp. 111-116.

29 J. De Volder, *Benoît XV et la Belgique [...]*, pp. 283-285. Belgica in Vaticaanse archieven/Kadoc, AA.EE.SS., Pos. 280, Fasc. 171 en 172.

De instructies die in 1921 in Rome waren geformuleerd werden overgebracht via mondelinge of schriftelijke weg, naargelang van de opportuniteit. Alleen kardinaal Mercier communiceerde de instructie van de Heilige Stoel via een pastorale brief. Zich de facto steunend op de Romeinse instructies van 1921, zouden de bisschoppen in 1925 een gezamenlijke brief publiceren, waarvan een gedeelte specifiek betrekking had op de Vlaamse Kwestie. Want, zo werd gesteld, *“De Vlaamse Kwestie verdeelt ons”*.

Martin Rutten, die zich in 1921 noch in 1925 goedschiks neerlegde bij de dominantie van Mercier bij het initiatief van de herderlijke brieven, was tijdens die periode zo zwaar ziek dat Sebastiano Nicotra reeds in maart 1920 aan Pietro Gasparri schreef dat er moest rekening worden gehouden met zijn opvolging. Dat zou niet gemakkelijk worden, want *“De bisschop had zo zijn eigen ideeën over de Vlaamse en Sociale Kwestie, die niet in de lijn lagen van de directieven van de Heilige Stoel, noch met de rest van het Belgisch episcopaat”*.³⁰

Roma locuta. Zelfs een zeer vluchtige blik op de Vlaamse en Belgische geschiedenis tijdens het interbellum leert dat er in 1921 noch in 1925 noch tijdens de volgende jaren een *causa finita* volgde.

30 Voor de herderlijke brief van kardinaal Mercier als bisschop van Mechelen op 28 november 1921 en de gezamenlijke brief van de Belgische bisschoppen van 2 februari 1925, zie K. Van Isacker, *Herderlijke brieven over politiek*, Antwerpen, 1969, pp. 96-100.